

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Nataša Radiković

MARXOV POJAM POVIJESNOSTI

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Lino Veljak

Zagreb, listopad 2014. godine

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Životopis Karla Marxa.....	2
1.2. Izvori Marxova učenja.....	7
2. Filozofsko antropološko stajalište Karla Marxa – čovjek.....	13
2.1. Praksa i osjetilna djelatnost.....	14
2.2. Praksa i duhovna djelatnost.....	17
2.3. Praksa i socijalna djelatnost.....	19
3. Historijski materijalizam.....	21
Zaključak.....	24
Literatura.....	25

MARXOV POJAM POVIJESNOSTI

Sažetak:

Karl Marx stvara novo shvaćanje povijesti: historijski materijalizam. Tumačenje povijesti mora početi od konkretnog materijalnog života kakav vode konkretni, stvarni pojedinci. Iz materijalnog života dolazi do stvaranja svih ostalih oblika života. To se ostvaruje kroz praksu, koja osjetilnom djelatnošću stvara materijalni aspekt, a duhovnom djelatnošću duhovni aspekt života. Duhovna proizvodnja predstavlja misaoni odraz materijalnog života, u kojem vlada klasa koja raspolaže materijalnim sredstvima za proizvodnju, pa stoga vlada i mislima epohe. Praksom čovjek stvara vlastiti svijet i samoga sebe. Povijest napreduje kroz revolucije. Revolucije su posljedica društvenih proturječja, zastarjelih odnosa koji zaustavljaju daljnji razvoj sredstava za proizvodnju. Revolucije otvaraju mogućnost za povećanje slobode čovjeka. Ukidanjem privatnog vlasništva i ukidanjem klasa čovjeku će biti omogućena svjesna slobodna djelatnost.

Ključne riječi: praksa, otuđenje, ideologija, povijest, historijski materijalizam.

MARX'S CONCEPT OF HISTORICITY

Abstract:

Karl Marx creates a new understanding of history: historical materialism. The interpretation of history must begin from the concrete material life that lead concrete, real individuals. Material life leads to the formation of all other forms of life. This is accomplished through practice, that sensory activity creates the material aspect, and spiritual activities creates spiritual aspect of life. Spiritual production represents a thoughtful reflection of material life, in which there is a class that has the material means of production and therefore she rules over thoughts of epoch. Man creates his own world and himself with practice. History progresses through revolutions. Revolutions are the result of social contradictions, outdated relationships that stop further development of the means of production. Revolution opens the possibility for increased freedom of man. Abolition of private property and the abolition of class man will be provided free conscious activity.

Keywords: practice, alienation, ideology, history, historical materialism.

UVOD

Tema rada je prikazati glavne teorijske momente djela Karla Marxa kako bi se dala slika njegove razrade fenomena povijesti, a zbog boljeg razumijevanja utjecaja koji je njegovo djelo postiglo u filozofskoj i političkoj prošlosti, ali i sadašnjosti, potrebno je objasniti koje su to filozofske preteče na čiju misao se on nastavlja, ali je i prevladava te time predstavlja značajan razvoj filozofske misli. Stoga će u prvom dijelu rada biti prikazan životopis Karla Marxa, kako bi se stekao kronološki uvid u različite utjecaje koji su imali udio u formiranju Marxove filozofije, od doticaja sa različitim filozofskim pravcima i autorima, do zadataka kojima se morao baviti kao urednik novina, te je stoga dolazio u doticaj sa aktualnim političkim i ekonomskim problemima. U sljedećem poglavlju će izvori Marxove teorije biti opisani prema elementima koje on preuzima, a potom i prevladava u formiranju vlastitog filozofskog djela. To su redom: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Bruno Bauer i filozofija samosvijesti, materijalizam Ludwiga Feuerbacha, te utopijski socijalizam autora Claude-Henria de Saint-Simona i Charlesa Fouriera.

U prikazu Marxove pozicije kreće se od određenja pojma „čovjek“ i njegove biti, prakse. Praksa će potom biti obrađena u tri smjera: kao osjetilna djelatnost, gdje će biti opisana ekonomska baza društva i njezina funkcija u shvaćanju povijesti. Drugi element prakse je duhovna djelatnost, a ovdje središnje mjesto zauzima pojam ideologije. Treći element prakse su socijalni odnosi sa kojima je vezano nekoliko važnih pojmova Marxove teorije: fenomen otuđenja, pitanje revolucije, pojava fetišizma robe i komunizam. Posljednje poglavlje sadržaja pojašnjava historijski materijalizam, gdje će biti obrađeno pitanje njegove moguće determiniranosti povijesti u navedenom shvaćanju, te razlika povijesti spram historije.

U obradi teorije koristit će se metodom kritičkog čitanja relevantne literature. Primarnu literaturu činit će djela „*Njemačka ideologija*“, „*Komunistički manifest*“ i zbornik „*O historijskom materijalizmu*“. Sekundarnu literaturu čine djela domaćih i stranih autora: Predraga Vranickog, Milana Kangrge, Gaje Petrovića, te Ernsta Blocha, Georga Lukacsa i Terryja Eagletona.

Smatram kako je aktualnost navedene teme očigledna ako imamo u vidu različite događaje prošlog stoljeća, posebice nastanak, razvoj i posljedice različitih političkih sustava koji se često podvode pod zajednički nazivnik komunističkih sustava.

1. ŽIVOTOPIS KARLA MARXA

Karl Marx rođen je 5. svibnja 1818. godine u Trieru. Otac mu je bio židovskog porijekla, a dvije godine prije Marxova rođenja prešao je na protestantizam i radio je kao odvjetnik. Godine 1835. Karl Marx je nakon završetka gimnazijskog obrazovanja započeo studij prava u Bonnu, a godinu dana kasnije nastavlja studij u Berlinu. Postao je članom „*Doktor-kluba*“ u kojem su se okupljali filozofi oko središnje ličnosti Brune Bauera (koji je prozvan Hegelovim nasljednikom) i nove filozofske struje: filozofije samosvijesti. Klub je izdavao i vlastite novine od 1838. godine pod nazivom „*Hallische Jahrbücher*“ koje su pokrenuli A. Ruge i Th. Echtermayer. Uz studij prava Marx je ubrzo krenuo u intenzivnije druženje sa Brunom Bauerom, te dvojicom članova, Adolfom Rutenbergom i Karlom Friedrichom Köppenom, a ujedno i dublje proučavati filozofsku problematiku. U navedenome razdoblju Hegelova filozofija je bila središnja tema filozofskih okruga i njihovih rasprava, te je u tome razdoblju Marx počeo detaljnije upoznavati hegelizam i počeo pripremati doktorsku disertaciju iz filozofije. Marxovi prvi radovi „*Wilde Lieder*“ objavljeni su u listu „*Athenäum*“ koji je izdavan od strane kruga radikalnih literata „*Athenäer*“, a list je uređivan i u suradnji sa članovima „*Doktor-kluba*“. Krajem ožujka Karl Marx završava sa studijem prava, a 15. travnja 1841. godine promoviran je za doktora filozofije na Univerzitetu u Jeni sa disertacijom u kojoj raspravlja o razlici između Demokritove i Epikurove filozofije prirode. Marx se nakon toga vraća u Rajnsku oblast i uključuje su u rad lista „*Rajnske novine*“, koji je trebao zastupati interese građanske klase. Novine prvi puta izlaze 1. siječnja 1842. godine i do polovine siječnja glavni urednik je T. Höffken, a nakon njega Rutenberg. Marxov prvi politički članak govori o novoj instrukciji o cenzuri koja izlazi iste, 1842., godine. Zbog cenzure članak izlazi tek iduće godine u listu „*Anekdotas*“. U listopadu Marx postaje glavni urednik navedenog lista, te se mora sukobljavati sa aktualnim problemima vlastitog vremena: tako je već istog mjeseca morao odgovarati na optužbe lista iz Augsburga, „*Allgemeine Zeitung*“, o tome kako „*Rajnske novine*“ propagiraju komunistička shvaćanja, a ekonomska pitanja je morao proučavati u vezi sa debatama rajnskog Landtaga o parceliranju posjeda i slobodnoj trgovini, te o šumskim krađama.¹

To su bili početni momenti u kojima je Marx počeo napuštati sferu idealizma i time dolazi u sukob sa dotadašnjim prijateljima iz „*Doktor-kluba*“ jer je došao do spoznaje kako se problemi humanizma moraju izboriti ne samo u mislima, već i na temelju konkretne povijesne situacije. Članovi „*Doktor-kluba*“ tada su se već prozvali „*Die Freien*“ (Slobodni) i smatrali

¹ Predrag Vranicki, *Historija marksizma. Knjiga 1* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber; Naprijed, 1978), 53-62.

su da će radikalizmom, ateizmom i deklaracijama, udubljeni u misli riješiti svjetska pitanja. Na sastanku „*Die Freien*“ u studenom 1842. godine dolazi do sukoba i razlaza između Rugea i mladohegelovaca, a zatim se od njih odvaja i Herwegh. Marx je u nastalom razlazu stao na stranu Rugea i Herwegha i u skladu s time dao tiskati u „*Rajnskim novinama*“ obavijest u kojoj je objasnio razloge zbog kojih Ruge i Herwegh osuđuju ponašanje „*Die Freien*“. Grupa je Marxu odgovorila preko Meyena i rezultat sukoba je bio prestanak suradnje „*Rajnskih novina*“ sa članovima grupe „*Die Freien*“. Upravo nekoliko dana prije toga raskida Marx se prvi puta susreće sa Friedrichom Engelsom koji je tada pripadao grupi „*Die Freien*“. „*Rajnske novine*“ su, prema odluci Saske vlade iz siječnja, morale prestati izlaziti u ožujku i Marx tada objavljuje kako zbog cenzurnih prilika istupa iz redakcije „*Rajnskih novina*“. Time završava period revolucionarnog idealizma u misaonom razvoju Karla Marxa.²

Nakon odlaska u Kreuznach, 19. lipnja Karl Marx se ženi sa Jenny v. Westphalen. Uz proučavanje historijske literature o francuskoj revoluciji ponovno se vraća Hegelu. Krajem listopada Marx seli u Pariz gdje je buržoasko društvo već stupilo u sukob sa proletarijatom, među kojim su bile popularne ideje utopijskog socijalizma, prvenstveno autora Saint – Simona i Charlesa Fouriera. Pohađa sastanke njemačkih radnika i francuskih proletera i u ovome razdoblju dolazi do njegova prijelaza na komunizam. Sa Rugeom završava redakciju prvog broja časopisa „*Njemačko-francuskih godišnjaka*“, te je prvi i jedini broj izašao u ožujku 1844. godine nakon čega dolazi do razlaza između Marxa, materijalista i komunista, te liberalnog demokrata Rugea. U tome broju časopisa Marx je objavio dva rada: „*Prilog židovskom pitanju*“ (povodom spisa Brune Bauera „*Židovsko pitanje*“, te spisa „*Sposobnost današnjih Židova i kršćana da postanu slobodni*“) i „*Prilog kritici Hegelove filozofije prava*“.³ Za vrijeme boravka u Parizu posvetio se dubokim analizama ekonomske, antropološke i historijske problematike što je rezultiralo djelom „*Ekonomsko-filozofski manuskripti*“ 1844. godine.⁴

Nakon zajedničke suradnje Marxa i Engelsa na „*Njemačko-francuskim godišnjacima*“ počinje njihovo dugogodišnje prijateljstvo. Odlučili su zajednički odgovoriti na pisanja Brune Bauera i njegovog kruga, koji su u novinama „*Allgemeine Zeitung*“ istupili protiv njihovog rada u „*Njemačko-francuskim godišnjacima*“. Spis je izašao krajem veljače 1845. godine pod nazivom „*Sveta porodica ili kritika kritičke kritike. Protiv B. Bauera i drugova*“. No, prije izlaska ovog djela francuska vlada je, na inzistiranje pruske vlade, dala izgon određenim

² Predrag Vranicki, *Historija marksizma. Knjiga 1* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber; Naprijed, 1978), 62-66.

³ Ibid., 79.

⁴ Predrag Vranicki, *Filozofija historije: od antike do kraja devetnaestoga stoljeća* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 386.

njemačkim komunistima i socijalistima, prvenstveno onima koji su se bili okupili oko lista „*Vorwärts*“. Među njima našao se i Marx koji je zato morao emigrirati u Belgiju. Time je započelo novo razdoblje u njegovu životu u kojem dovršava materijalističku koncepciju povijesti i počinje sa konkretnom političkom djelatnošću.⁵

Sljedeće važno djelo je „*Jedanaest teza o Feuerbachu*“, koje su prvi puta objavljene kao dodatak prvom posebnom izdanju Engelsovog djela „*Ludwig Feuerbach i kraj klasične njemačke filozofije*“ tek 1888. godine. Za vrijeme boravka u Belgiji, u listopadu, dobivaju novi svezak „*Wigand's Vierteljahrschrift*“ koji sadržava polemičke članke B. Bauera i M. Stirnera. Donose odluku o pisanom odgovoru na članke, no potom odlučuju dodati i dio o Feuerbachu i istinskim socijalistima i tako nastaje do svibnja 1846. godine spis „*Njemačka ideologija. Kritika najnovije njemačke filozofije u njenim reprezentantima Feuerbachu, B. Baueru i Stirneru, i njemačkog socijalizma u njegovim različitim prorocima.*“⁶

Godina 1846. označava završetak razdoblja u kojem su Marx i Engels već dovršili svoju novu koncepciju svijeta i povijesti, a rezultat takvog razvoja bili su materijalističko shvaćanje povijesti i materijalistička dijalektika. U srpnju 1847. godine objavljeno je djelo „*Bijeda filozofije*“, odgovor na Proudhonova shvaćanja u djelu „*Filozofija bijede*“ sa kojim je Marx vodio diskusije prilikom boravka u Parizu tijekom 1844. godine. U pitanju konkretnog političkog djelovanja, godinu dana ranije, 1846., osnovan je u Bruxellesu komunistički dopisnički komitet, a među članovima su bili: Wilhelm Wolff, Joseph Weydemeyer, Edgar Westphalen, Louis Heilberg, Sebastian Zeiler, dok su upravu činili Marx, Engels i Philippe Gigot, belgijski socijalist. Namjeravali su proširiti mrežu komiteta na njemačke gradove te uspostaviti veze između francuskih, njemačkih i engleskih socijalista, no ujedno su se morali sukobiti sa različitim idejama koje su bile proširene u socijalističkom pokretu, koje su Marx i Engels smatrali neznanstvenim i stoga kompromitirajućima za sam pokret. Unutar briselskog dijela pokreta, sukob nastaje sa Weitlingom na sjednici komiteta 30. ožujka 1846. godine, a do raskida sa njime dolazi u svibnju. On se tada pridružuje „istinskim socijalistima“ koji su imali brojne časopise na raspolaganju. Na stranu „istinskih socijalista“ stupio je Hermann Kriege koji je diskreditirao njemački komunistički pokret. Zato je 11. svibnja briselski komitet usvojio rezoluciju protiv Kriegea. Jedino je veza sa komunističkim udruženjem iz Londona, „*Savez pravednih*“, postajala sve jača. „*Savez*“ je već tražio od Marxa i Engelsa njihovo uključanje, što su oni odbijali zbog njegovog utopijskog karaktera, no tada se „*Savez*“ počinje sve više priklanjati revolucionarnim idejama Marxa i Engelsa. U proljeće jedan od

⁵Predrag Vranicki, *Historija marksizma. Knjiga 1* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber; Naprijed, 1978), 114-117.

⁶Ibid., 125-134.

rukovodioca, Moll, posjećuje Marxa u Bruxellesu i Engelsa u Parizu i ponovno ih moli za pristupanje „Savezu“, koji je u međuvremenu raskinuo sa istinskim socijalistima i utopistima, pa oni pristaju.⁷

Nakon pristupanja „*Savezu pravednih*“ Marx i Engels počinju sudjelovati i na njihovim kongresima. Prvi kongres održan je u lipnju 1847. godine u Londonu, gdje je briselske općine zastupao W. Wolff, a pariške Engels, a „Savez“ se organizirao u općine, okruge, centralnu upravu i kongres, te je promijenio ime u „*Savez komunista*“. Drugi kongres održan od 29. studenog do 8. prosinca iste godine, gdje je sudjelovao i Marx i navedenom prigodom, u debati, iznio nova shvaćanja o povijesti, revoluciji i ciljevima proletarijata, koja su jednoglasno usvojena. Marxu i Engelsu povjereno je izrađivanje manifesta koji je završen početkom 1848. godine, te izlazi u veljači pod nazivom „*Manifest komunističke partije*“.⁸ „*Savez komunista*“ našao se pred novim izazovima početkom revolucije u Francuskoj i Njemačkoj iste godine, a članovi se prebacuju u Njemačku kako bi sudjelovali u provođenju revolucije. Marx postaje glavni urednik „*Neue Rheinische Zeitung*“, a Engels mu se pridružuje. Marx je u novinama zastupao krajnje lijevo krilo njemačke demokracije i pisao u prilog revolucionarne demokratske diktature. Novine su dobile zabranu tiskanja nakon što je Rusija upala u Mađarsku kako bi ugušila revoluciju, a njemački komunisti su se opet našli u Londonu kao emigranti. Kako bi revitalizirali „*Savez komunista*“ Marx i Engels su u ožujku 1850. godine napisali „*Adresu centralne uprave Saveza komunista*“ u kojoj se proletarijatu objašnjava karakter suvremene građanske revolucije i potreba za privremenim savezom sa buržoazijom protiv reakcionarnih snaga, te tako postići permanentnost revolucije kako bi proletarijat mogao preuzeti državnu vlast, a proizvodne snage su se našle u rukama proletarijata. Idući potez koji Marx i Engels poduzimaju kako bi uspostavili aktivan rad „*Saveza komunista*“ jest organiziranje časopisa „*Neue Rheinische Zeitung; Politischökonomische Revue*“. Marx u časopisu objavljuje djelo „*Klasne borbe u Francuskoj od 1848-1850*“. U „*Savezu komunista*“ opet dolazi do razilaženja u stavovima i na sjednici uprave 15. studenog 1850. godine Marx i Engels zajedno sa još četiri članova (Bauer, Eccarius, Pfänder i Konrad Schramm) izjašnjavaju se protiv revolucionarnog romantizma grupe koju su činili Willich, Schapper, Fränkel i Lehman. Oni su govorili o „stvaranju“ revolucije, dok je Marx zahtijevao znanstvenu analizu svih okolnosti, te je ustrajao kako novu revoluciju nije moguće pokrenuti bez nove krize. Većina članova odlučila je premjestiti sjedište „Saveza“ u Köln, kako bi bio spašen, no nakon falsificiranog kolnskog procesa

⁷Predrag Vranicki, *Historija marksizma. Knjiga 1* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber; Naprijed, 1978), 146-151.

⁸Ibid., 151-159.

raspušten je 1852. godine. Marx ostaje u Londonu gdje surađuje sa raznim novinama kako bi održao sebe i vlastitu obitelj. Nakon državnog udara Louisa Bonaparte, Marx piše spis pod naslovom „*Osamnaesti brumaire Louisa Bonaparte*“. U historiji njemačke radničke klase tada dolazi do osnivanja „*Općeg njemačkog udruženja radnika*“ pod vodstvom Ferdinanda Lassallea koji dolazi u sukob s Marxom zbog različitih stavova. Iste godine u Londonu dolazi do osnivanja „*Internacionalnog radničkog udruženja*“, Prve internacionale. Ona je bila djelo same radničke klase, no prevladavanje utopizma i prakticizma bilo je djelo Marxa koji se angažirao na tome polju. Pri stvaranju statuta i programa Prve internacionale došlo je do različitih problema jer su u njihovu stvaranju sudjelovali autori koji su imali međusobno različite socijalističke koncepcije. Marx je razlike prevladao spisom „*Inauguralna adresa Međunarodnog radničkog udruženja*“ kojom je okupio sve različite struje radničkog pokreta, a da pri tome nije odstupio od vlastitih stavova. Statut Internacionalne usvojen je u listopadu 1871. godine na Londonskoj konferenciji. Najveći sukobi unutar Internacionalne izbijali su između marksista i prudonista, te je na kongresu u Bruxellesu već u listopadu 1868. godine došlo do raskida sa prudonistima.⁹ 1859. godine Marx objavljuje prve rezultate svoje ekonomske analize u djelu „*Kritika političke ekonomije*“. 1867. godine izlazi prvi dio njegovog djela „*Kapital*“.¹⁰

U Francuskoj dolazi do početka građanskog rata. Uspostavljena je nova republikanska „vlada nacionalne obrane“. Louis-Adolphe Thiers, predsjednik treće francuske republike, htio je razoružati revolucionarnu narodnu gardu, no vojska je stala na stranu nacionalne garde i 18. ožujka 1871. godine proglašena je Komuna. Marx je u Komuni „...*sagledavao ostvarenje onih njegovih i Engelsovih zamisli koje se kao crvena nit provlače kroz sve njihove analize od 1843. god. pa nadalje...*“¹¹. U Generalnom vijeću Internacionalne nastaju razmirice oko pitanja bakunjinizma. Na kongresu održanom u Haagu u listopadu 1872. godine potvrđeno je Marxovo gledište i utvrđeno kako Bakunjin nije raspustio svoju ilegalnu „*Alijansu*“ unutar Internacionalne, te je on zajedno sa Guillaumeom isključen iz Internacionalne. Nakon toga, sjedište Generalnog vijeća premješteno je u New York gdje je Internacionala trajala još do 1876. godine.¹²

Djelo „*Kritika Gothskog programa*“ nastalo je kao reakcija na program nastao na kongresu ujedinjenja sljedbenika Bebela i Liebknechta, u veljači 1875. godine. Krajem 1881. godine

⁹Predrag Vranicki, *Historija marksizma. Knjiga 1* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber; Naprijed, 1978), 159 -174.

¹⁰Predrag Vranicki, *Filozofija historije: od antike do kraja devetnaestoga stoljeća* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 387.

¹¹Predrag Vranicki, *Historija marksizma. Knjiga 1* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber; Naprijed, 1978), 211.

¹²Ibid., 209-216.

umire Marxova žena Jenny, a dvije godine kasnije i njihova kćer. Iste godine, 14. ožujka 1883. godine, za radnim stolom umire i sam Karl Marx. Drugi i treći svezak „*Kapitala*“ objavio je posthumno Friedrich Engels, 1885. i 1894. godine.¹³

1.2. IZVORI MARXOVA UČENJA

Hegelova filozofija je u doba Marxova studiranja bila početak i kraj svakog filozofskog interesa. Zato se i Marx posvećuje proučavanju djela Georga Wilhelma Friedricha Hegela (1770.-1831.). Nekoliko je bitnih momenata Hegelove filozofije koji su djelovali na razvoj Marxove misli. Dijalektika, „imanentan razvoj pojma“, je, prema „*Logici*“, apsolutna metoda spoznaje, te put razvoja ideje kao i svega vanjskog, predmetnog kao drugo-bitka ideje. Također je važna koncepcija čovjeka kao proizvođa vlastitog rada, koja je dana u „*Fenomenologiji duha*“ na spekulativan način. Rad je suština čovjeka koji se potvrđuje.¹⁴ Nepremostiv problem i idealizma i materijalizma, do Hegela, bilo je pitanje gdje se čovjek i priroda ujedinjuju. Tek je Hegel dokučio medij njihova sjedinjenja: povijesnost. Apstraktna neposrednost prirode i čovjeka, zapravo tek još Ništa, dobiva svoju određenost, postaje Nešto tek posredovanjem ljudskog rada. Radom čovjek izlazi iz životinjskog carstva i prisvaja prirodu za sebe te ona postaje ljudskom prirodom. Negacija prirodnog, danog neposrednog i dovršenog Ništa jest prvi akt po čemu jest sve što jest za čovjeka. Djelo postajanja čovjeka pomoću svog rada zbiva se u historiji. No Marx u „*Ekonomsko-filozofskim rukopisima*“ navodi kako Hegel vidi samo pozitivnu stranu rada i priznaje samo apstraktno duhovan rad. Hegel polazi od rada koji vidi kao jedini oblik ospoljenja samosvijesti ili duha čovjeka u stvari, njegova opredmećenja, ali i otuđenja. To je moment procesa u kojem samosvijest tek postaje, jer svijest postaje otuđena u stvar koja je predmet rada i time predmet svijesti, te se mora vratiti k sebi iz tog predmetnog ospoljenja (otuđenja) u viši oblik samosvijesti. Čovječja predmetnost je samo prijelazni stupanj u povijesnom postavljanju čovjeka, to je njegov „drugobitak“ u kojem je čovjek još otuđen samome sebi. Otuda proizlazi Marxova tvrdnja kako Hegel priznaje samo apstraktno-duhovni rad, jer se predmetnost tretira kao otuđeni odnos čovjeka koji ne odgovara njegovoj biti, samosvijesti. Pozitivna strana rada kod Hegela odnosi se na njegovo nekritičko uzimanje rada kao jedinog oblika opredmećenja čovjeka. Marx shvaća rad kao otuđenje proizvodnje kao slobodne djelatnosti.¹⁵

Sljedeća važna razlika između Hegela i Marxa jest određenje čovječjeg bitka. Za Hegela je bitak čovjekovo djelo, ali istovremeno to nije prava ljudska zbiljnost, jer je djelo rad, te stoga

¹³ Predrag Vranicki, *Historija marksizma. Knjiga 1* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber; Naprijed, 1978), 216-222.

¹⁴ Ibid., 36-37.

¹⁵ Milan Kangrga, *Odabrana djela. Vol. 1, Kritika moralne svijesti* (Zagreb: Naprijed, 1989), 129-133.

opredmećenje svijesti i time otuđenje iz kojeg se čovjek mora vratiti. Predmetnost nije njegova istina i u njoj nema ljudske mogućnosti. Za Marxa je bitak djelo kao mogućnost (otvorenost za Sve), put za čovjeka da bude humano biće, mogućnost da ostvari svoju ljudsku prirodu. Posljedica takve razlike je također da je za Hegela djelo prošlost (kroz koju je čovjek morao proći kako bi se vratio k sebi samomu kao duh), dok je za Marxa djelo budućnost (jer je mogućnost).¹⁶

Sljedeće važno pitanje je odnos filozofije i zbilje. Marx kritizira tendenciju filozofije i njezinog razvitka do Hegela jer se u odnosu na zbilju postavljala kao idealna dopuna svijeta, koji je izvan nje ostao u svojoj biti bezuman. Time je ona ostala samo jedna strana koja se prema drugoj, zbiljskoj strani odnosila samo refleksivno i time je (filozofija) bila samo još jedna proturječnost koja je razdirala zbiljski svijet. Filozofija je bila samodovoljan apstrakto-misaoni totalitet koji je nastao kao rezultat bezumnosti zbiljskog svijeta. Zato Marx postavlja zahtjev za ozbiljenjem filozofije, što će ujedno biti njezin gubitak, propast. Marx polazi od Hegelove tvrdnje „Što je umno, to je zbiljsko, a što je zbiljsko, to je umno“¹⁷. Hegel time izražava zahtjev za pomirenjem ideje i zbilje, jer je u njegovu sistemu pojam „umno“ sinonim za ideju, koja je jedinstvo pojma i realnosti. Iako se Marx slaže s tim zahtjevom, on zapravo propituje je li taj zadatak u dotadašnjoj filozofiji ostvaren zbiljski ili je realiziran samo u mislima, idealno, u filozofiji kao filozofiji. Marxova kritika zahtjeva da se praktička filozofija pretvori u filozofiju prakse koja će ostvariti svjesno mijenjanje svijeta i time će njezino ozbiljenje biti zapravo njezino ukidanje. Čovjek vlastitim djelom mora uspostaviti zbiljnost umnog, ozbiljiti ideju komunizma.¹⁸

U dijelu života Karla Marxa poznatijim pod nazivom period revolucionarnog idealizma veliki idejni utjecaj izvršen je od strane Brune Bauera i filozofije samosvijesti. U tom razdoblju Hegel je bio središnja ličnost u čijoj filozofiji je bio početak i kraj svakog filozofskog interesa i stvoreno je desno i lijevo krilo: starohegelovci kao ortodokсна hegelovska škola i mladohegelovci kao liberalna buržoasko-demokratska struja, u koje je spadao i „Doktor-klub“. Vođa mladohegelovskog „Doktor kluba“ bio je Bruno Bauer, čija predavanja isključivo je slušao Marx u ljetnom semestru 1839. godine.¹⁹ Hegelova ljevica ili mladohegelovci koriste Hegelovu filozofiju religije za kritički obračun sa Crkvom koja je bila glavna potpora njemačkom apsolutizmu. Religija je kod Hegela jedan od momenata spoznaje apsolutne ideje. Ideja kod Bauera postaje samosvijest, a filozofijom samosvijesti mora se

¹⁶ Milan Kangrga, *Odabrana djela. Vol. 1, Kritika moralne svijesti* (Zagreb: Naprijed, 1989), 136-139.

¹⁷ Ibid., 156.

¹⁸ Ibid., 153-175.

¹⁹ Gajo Petrović, *Marx i marksisti* (Zagreb ; Beograd: Naprijed; Nolit, 1986), 62.

uništiti svaka tradicija i vjera, jer je u religiji čovjek doživio otuđenje. U kršćanstvu je došlo do najdubljeg otuđenja, koju čovjek mora kritički prevladati pomoću samosvijesti, a to predstavlja glavni uvjet za oslobođenje čovjeka. U Marxovoj disertaciji o razlici između Demokritove i Epikurove filozofije prirode on zastupa mladohegelovsku filozofiju samosvijesti, te naglašava problem slobode.²⁰ U ocjenjivanju filozofije Demokrita i Epikura, Marx se suprotstavlja Hegelovoj ocjeni, koji je više cijenio Leukip-Demokritovu filozofiju nego Epikurovu. Marx smatra kako je Demokrit osjetilnu stvarnost sveo na tek subjektivan privid, te je stoga prihvatio nužnost kao opći zakon. Za razliku od njega Epikur priznaje slučaj i slobodu, te polazi od osjetilne spoznaje. Epikurova koncepcija deklinacije atoma sa prave linije jest ono što narušava nužnost i omogućuje slučajnost i slobodu. Odbijanje pak za Marxa predstavlja prvi oblik samosvijesti.²¹ Epikurovu filozofiju slobode on smatra prigodnijom kao moguće polazište za suvremeno filozofiranje.²²

Druga linija koja je imala utjecaja na misaoni razvoj Karla Marxa je materijalistička filozofija Ludwiga Feuerbacha (1804.-1872.). Godine 1841. Feuerbach objavljuje kapitalno djelo „*Das Wesen des Christentums*“ („Suština kršćanstva“) u kojem daje antropološku kritiku i objašnjenje religije, a u središtu problematike nalazi se otuđenje čovjeka. U religioznom fenomenu čovjek otuđuje vlastitu bit koja dobiva atribut božanskog. Drugo važno djelo kojim uvodi materijalističko stajalište jesu teze za reformu filozofije, koje predstavljaju prvi obračun sa, do tada prevladavajućom, njemačkom spekulativnom filozofijom. Metoda za koju se zalaže Feuerbach u ovome djelu zalaže se za promjenu filozofskog polazišta, jer prema Feuerbachu osnova nije opće (ideja) već ono pojedinačno i konačno.²³ Marx je ožujku 1843. godine prvi puta pročitao Feuerbachove „*Prethodne teze za reformu filozofije*“, te u pismu Rugeu od 13. ožujka, između ostalih tema, on govori i o Feuerbachovim tezama i konstatira kako se on slaže sa njima, osim u tome što se on previše ukazuje na prirodu, a premalo na politiku.²⁴ Djelatnost Marxa u Rajnskim novinama prisilila ga je na suočavanje sa konkretnim političkim i ekonomskim pitanjima, što ga je sve više vodilo kritici države i društvene organizacije, nego kritici religije na koju se ograničio Feuerbach.²⁵ Prodor k političkoj ekonomiji ostvaruje se u prvom zajedničkom djelu Marxa i

²⁰Predrag Vranicki, *Filozofija historije: od antike do kraja devetnaestoga stoljeća* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 378-379.

²¹ Predrag Vranicki, *Historija marksizma. Knjiga 1* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber; Naprijed, 1978), 56-59.

²² Gajo Petrović, *Marx i marksisti* (Zagreb ; Beograd: Naprijed; Nolit, 1986), 72.

²³Predrag Vranicki, *Filozofija historije: od antike do kraja devetnaestoga stoljeća* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 379-380.

²⁴Predrag Vranicki, *Historija marksizma. Knjiga 1* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber; Naprijed, 1978), 66.

²⁵Ernst Bloch, *Princip nada. Prvi svezak*, prev. Hrvoje Šarinić (Zagreb: Naprijed, 1981), 291.

Engelsa: „*Svetoj porodici*“. Za razliku od Feuerbacha, u „*Svetoj porodici*“ najveći izvor otuđenja nalazi se u kapitalizmu. Ovdje započinje i daljnje razilaženje s Feuerbachom, tako što njegov čovjek sa nepromjenjivom i apstraktnom prirodnošću sada postaje historijski promjenjiva cjelina. „*Sveta porodica*“ stvorila je materijalističko shvaćanje historije, dok je „*Jedanaest teza o Feuerbachu*“ predstavljalo rastanak od Feuerbacha. Temeljne misli na koje Marx kritički reagira ujedno su zaslužne za njegovo produktivno koraćanje dalje i daljnji razvoj, pa je stoga potrebno pokazati na koji način Marx nadilazi Feuerbacha.²⁶ Ernst Bloch grupira Marxove teze o Feuerbachu u četiri grupe, a prva je spoznajnoteorijska grupa koja se odnosi na „opažanje“ i „djelatnost“ i obuhvaća teze 5²⁷, 1²⁸ i 3²⁹. Opažanje kod Feuerbacha, kao i cjelokupnog dotadašnjeg materijalizma, nije bilo shvaćeno kao osjetilna ljudska djelatnost, već kao objekt. Djelatnu stranu razvio je idealizam u građanskom novome vijeku. To je tek tada moguće jer djelatnost pretpostavlja kao bazu društvo u kojem vladajuća klasa samu sebe vidi (ili se želi vidjeti) u djelatnosti, tj. u radu. No, rad vladajuće klase (ili njegov pričin) se tek u kapitalističkom društvu počinje poštivati. Tako se i pojam rada u spoznaji počinje razlikovati s obzirom na dotadašnje shvaćanje pojma opažanja kao pukog primanja, što je bio rezultat radne djelatnosti koja je do građanskog novog vijeka bila prezrena i stoga morala biti odsutna u u filozofskoj nadgradnji. Dotadašnjem materijalizmu nedostajao je odnos subjekta-objekta, a to je odnos rada. Zato je zbilja u dotadašnjem materijalizmu bila shvaćena kao puki objekt, a nedostajalo je ljudske osjetilne djelatnosti. No, teza 1 također naglašava kako je spoznajnoteorijski refleks djelatnosti koju je razvio idealizam samo apstraktan, jer građanska djelatnost još nije potpuna, a to ni ne može biti. Ona je u građanskom društvu tek pričin rada, jer ne potječe od poduzetnika, već od najamnih radnika, a kruženje robe na slobodnom tržištu nije dopuštalo drugo do pasivnog, apstraktnog odnosa prema njemu.

²⁶ Ernst Bloch, *Princip nada*. Prvi svezak, prev. Hrvoje Šarinić (Zagreb: Naprijed, 1981), 292.

²⁷ 5. teza: „Feuerbach, nezadovoljan apstraktnim mišljenjem, želi opažanje; međutim on ne shvaća osjetilnost kao praktičku ljudsku – osjetilnu djelatnost.“

²⁸ 1. teza: „ Glavni nedostatak svega dosadašnjeg materijalizma (uključujući i Feuerbachov), što predmet, stvarnost, osjetilnost shvaća samo u obliku objekta ili opažanja a ne kao osjetilnu ljudsku djelatnost, praksu, ne subjektivno. Stoga je djelatnu stranu, nasuprot materijalizmu, apstraktno razvio idealizam, koji naravno ne zna za stvarnu, osjetilnu djelatnost kao takvu. Feuerbach želi osjetilne objekte koji su zaista različiti od objekata misli; ali samu ljudsku djelatnost on ne shvaća kao predmetnu djelatnost. Zato on u „Suštini kršćanstva“ samo teorijski odnos razmatra kao pravi ljudski odnos, dok praksu shvaća i fiksira samo u njenom prljavo judejskom pojavnom obliku. Stoga on ne shvaća značenje „revolucionarne“, „praktičko-kritičke“ djelatnosti.“

²⁹ 3. teza: „ Materijalističko učenje o mijenjanju okolnosti i odgoju zaboravlja da ljudi mijenjaju okolnosti i da sam odgajatelj mora biti odgajan. Stoga mora dijeliti društvo na dva dijela – od kojih je jedan iznad društva. Podudarnost mijenjanja okolnosti i ljudske djelatnosti ili samopromjene može se shvatiti i racionalno razumjeti samo kao revolucionarna praksa.“

Druga slijedi antropološko-historijska grupa koja se odnosi na samootuđenje i istinski materijalizam, a obuhvaća teze 4³⁰, 6³¹, 7³², 9³³ i 10³⁴. U 4. tezi Marx kritizira Feuerbacha jer je razotkrio samootuđenje samo u religioznom obliku, ali tek tada je trebao uraditi ono glavno, što je Feuerbach propustio. Prema tezi 6, Feuerbach je sveo religiozno biće na svjetovnu osnovu tako što ga je sveo na ljudsko biće. Religijom se udvostručuje svijet u zbiljski i imaginaran, a čovjek pri tome svoju najbolju bit prenosi u onostrano, u imaginarni svijet. Problem koji ovdje detektira Marx je taj što se Feuerbachova kritika zaustavlja na analizi apstraktnog čovjeka i propušta ga dalje klasno-povijesno raščlaniti. Ljudska suština je sveukupnost društvenih odnosa, pa se 6. teza okreće protiv nedovršenog, bespovijesnog promatranja ljudskosti kao i protiv rodnog pojma čovječanstva kao općenitog pojma pod kojim se okupljaju individue. Naprotiv, čovječanstvo ne postoji u svakome društvu kao ono opće koje povezuje mnoge individue, već se stječe tek komunizmom. Otuđenje se temelji na društvenoj svijesti, koja je rezultat podijeljenih društvenih odnosa, borbi između dviju klasa. Izostavljanje povijesti, društva i njihove dijalektike vodi Feuerbacha na kraju njegove filozofije u zburjeni idealizam.³⁵

Treća grupa obuhvaća teze 2³⁶ i 8³⁷ i tiče se odnosa teorije-prakse. Grupa problematizira dokaz i potvrdu. Feuerbach tvrdi kako je misao uvijek apstraktna i da ona odvodi od pojedinačnog, dok je Marx postavlja iznad osjetilnog opažanja, koje služi za podupiranje misli. Misao mora navoditi na opažanje (ali ne pasivno, kakvim ga shvaća dotadašnji

³⁰ Teza 4: „Feuerbach polazi od činjenice religioznog samootuđenja, udvostručavanja svijeta u religijski i svjetovni svijet. Njegov rad sastoji se u tome da religijski svijet svede na njegovu svjetovnu osnovu. A što se svjetovna osnova udaljuje od same sebe i fiksira sebi samostalno carstvo u oblacima, može se objasniti samo iz podvojenosti te svjetovne osnove koja sama sebi protivrječi. Dakle, treba je razumjeti u njoj samoj i njenoj protivrječnosti, te praktički revolucionirati. Dakle, potšao je npr. otkriveno da je zemaljska porodica tajna svete porodice, mora se prva teorijski i praktički uništiti.“

³¹ Teza 6: „Feuerbach svodi religijsku suštinu na ljudsku suštinu. Ali ljudska suština nije apstraktum koji je svojstven pojedinačnom individuumu. U svojoj stvarnosti ona je sveukupnost društvenih odnosa. Feuerbach, koji se ne upušta u kritiku te stvarne suštine, primoran je stoga: 1. apstrahirati od historijskog toka i fiksirati religiozne osjećaje za sebe i pretpostaviti apstraktni – izolirani – ljudski individuum; 2. suština se stoga može shvatiti samo kao „rod“, kao unutrašnja, nijema općenitost koja te mnoge individuumne prirodno povezuje.“

³² Teza 7: „Stoga Feuerbach ne vidi da je samo „religiozno osjećanje“ društveni proizvod i da apstraktni individuum kojega on analizira pripada određenom obliku društva.“

³³ Teza 9: „Najviše do čega dolazi promatrački materijalizam, tj. materijalizam kao osjetilnost ne shvaća kao praktičku djelatnost, jest opažanje pojedinih individuumna i građanskog društva.“

³⁴ Teza 10: „Stajalište je starog materijalizma građansko društvo, stajalište novoga je ljudsko društvo ili društveno čovječanstvo.“

³⁵ Ernst Bloch, *Princip nada. Prvi svezak*, prev. Hrvoje Šarinić (Zagreb: Naprijed, 1981), 305-311.

³⁶ Teza 2: „Pitanje da li je ljudskom mišljenju svojstvena predmetna istina, nije pitanje teorije, nego je praktičko pitanje. Čovjek mora u praksi dokazati istinu, tj. stvarnost i moć, ovostranost svoga mišljenja. Spor o stvarnosti ili nestvarnosti mišljenja – koje je izolirano od prakse – čisto je skolastičko pitanje.“

³⁷ Teza 8: „Sav društveni život u suštini je praktički. Sve misterije koje teoriju navode na misticizam, nalaze svoje racionalno rješenje u ljudskoj praksi i u shvaćanju te prakse.“

materijalizam, pa i sam Feuerbach), a samo na posredovanosti opažanja može počivati dokaz, „...jedino u onoj osjetilnosti koja je teorijski obrađena i tako postala stvar za nas...“³⁸. Istina je odnos teorije-prakse u njihovu jedinstvu, rezultat njihova titranja jedne u drugoj.³⁹

Bloch je 11. tezu⁴⁰ nazvao „Lozinka i njezin smisao“ i ona čini zasebnu cjelinu. Ona ne poziva na puki pragmatizam, nego prema Marxu misao postaje korisna zato što je istinita. A ono što se dotadašnjim filozofima predbacuje jest da su svijet samo različito interpretirali, naspram tome da su filozofirali.⁴¹

Posljednji utjecaj na razvoj Marxove misli imao je utopijski socijalizam, sa kojim u doticaj Marx dolazi nakon preseljenja u Pariz. U radničkim redovima najrašireniji je bio utopijski socijalizam Claude-Henria de Saint-Simona i Charlesa Fouriera. No oni nisu vidjeli polugu razvoja u klasnim odnosima, već su iščekivali dolazak pojedinaca koji će pridonijeti oslobađanju svijeta vlastitom moći, nakon što su spoznali sva zla svijeta.⁴² Saint-Simon (1760.-1825.) shvaćao je filozofiju kao znanost koja se bavi općim problemima svijeta i koja ima zadatak rješavati probleme društvene organizacije. Zato je glavni zadatak filozofa bio zamisliti najbolji sistem društvene organizacije za razdoblje u kojem se nalazi i potom privoliti ljude da ga prihvate. Sva razmišljanja o društvu moraju se zasnivati na razumijevanju historije. Pokretači čovjeka u njegovu bivstvovanju, ljudskog roda, jesu težnja za moći i razvoj ljudskog duha (razvoj ljudske spoznaje i znanosti). Buduće socijalističko društvo mora ostvariti upravljanje stvarima, a ne ljudima. Ta misao implicira koncepciju samoupravljanja društva. Što se tiče ljudskih potreba, Saint-Simon naglašava kako su one historijski dane, one nastaju tijekom historijskog procesa i postaju prepreke koje se u daljnjem procesu moraju prevladati, jer se one moraju zadovoljiti kako bi društvo uopće postojalo. Proizvodnja u sferi ekonomije, znanosti i umjetnosti su stvarna osnova modernog razvoja civilizacije. Saint-Simon je utopistički smatrao kako se ta reorganizacija društva može provesti suradnjom klasa i povezivanjem i suradnjom proizvođača i kralja. Ekonomske poslove treba prepustiti industrijalcima, a prosvjetne i kulturne poslove znanstvenicima i umjetnicima i na taj način mirnim putem će se preobraziti društvo, dokinuti feudalizam.⁴³

Charles Fourier (1772.-1837.) je najveći dio svoga djela posvetio kritici dotadašnjih socijalnih odnosa. Smatrao je kako oni pripadaju završnom razdoblju pete epohe društvenog

³⁸ Ernst Bloch, *Princip nada. Prvi svezak*, prev. Hrvoje Šarinić (Zagreb: Naprijed, 1981), 312.

³⁹ Ibid., 312-317.

⁴⁰ Teza 11: „Filozofi su svijet samo različito interpretirali, radi se o tome da ga se izmijeni.“

⁴¹ Ernst Bloch, *Princip nada. Prvi svezak*, prev. Hrvoje Šarinić (Zagreb: Naprijed, 1981), 320-328.

⁴² Predrag Vranicki, *Historija marksizma. Knjiga 1* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber; Naprijed, 1978), 92-93.

⁴³ Predrag Vranicki, *Filozofija historije: od antike do kraja devetnaestoga stoljeća* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 328-345.

razvoja: civilizaciji. Prije epohe civilizacije izmjenile su se epohe raja ili primitivna društva, divljaštva, patrijarhata i barbarstva. Svaku epohu karakterizira postojanje određene oznake i ono je uvijek povezano sa ljubavlju. Promjene razdoblja odvijaju se na osnovi napredovanja žena prema slobodi, te zaključuje kako je opći princip svakog socijalnog progresa proširivanje privilegija ženama. Pokretačka snaga čovjeka je privlačnost ili zakon atrakcije i njegovim proučavanjem se može otkriti karakter dotadašnjih društvenih odnosa. Čovječanstvo može postići sreću u socijetarnom poretku, u ostvarivanju uređenih serija koje će omogućiti puni razvoj dvanaest osnovnih strasti, jer se sreća sastoji u osjećanju što više strasti i u mogućnosti da ih sve zadovoljimo.⁴⁴

2. FILOZOFSKO ANTROPOLOŠKO STAJALIŠTE KARLA MARXA – ČOVJEK

Jedan od ključnih momenata za razumijevanje historijske problematike jest pitanje određenja čovjeka. Čovjek je prirodno biće jer ima prirodne, tj. životne snage koje egzistiraju u njemu. To su sposobnosti i sklonosti, nagoni. Zbog tih nagona on trpi, jer su predmeti njegovih nagona izvan njega, oni postoje kao nezavisni predmeti, koji su mu potrebni kako bi iskazivao i potvrđivao vlastite snage. On je osjetilno biće, jer ima predmete svoje osjetilnosti izvan sebe. Bitna snaga čovjeka je strast, koja teži prema svome predmetu i čovjek je biće koje osjeća vlastitu patnju, te je stoga strastveno biće. On se mora potvrditi kao ljudsko prirodno biće (kao ono koje postoji samo za sebe) te je stoga i generičko biće. Njegov akt nastajanja jest historija.⁴⁵ Generičko ili rodno biće čovjeka je njegova svjesna slobodna djelatnost kojom on proizvodi historijski svijet, koji se nalazi u načinu njegove životne djelatnosti.⁴⁶ Čovjeka određuje i mogućnost odnošenja, uspostavljanja odnosa spram nečega, za razliku od životinja koje se ne odnose ni prema čemu.⁴⁷ Čovjek je svjestan svoje životne djelatnosti, jer je čini predmetom svoga htijenja, dok je životinja jedinstvena sa svojom životnom djelatnošću, jer ona nagonski „proizvodi“ tek ono što joj je neposredno potrebno za vlastiti opstanak i opstanak potomstva. Dakle, dok životinja proizvodi pod vlašću fizičke potrebe, čovjek istinski proizvodi tek kada je oslobođen te potrebe. Zato čovjek može proizvoditi i oblikovati proizvode vodeći se estetskim načelima, dok životinja može proizvoditi samo prema mjeri i potrebi vlastite vrste. Čovjek je biće prakse, jedinstvo misaone

⁴⁴ Predrag Vranicki, *Filozofija historije: od antike do kraja devetnaestoga stoljeća* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 357-375.

⁴⁵ Karl Marx, Friedrich Engels, *O historijskom materijalizmu. Izbor tekstova* (Zagreb: Školska knjiga, 1975), 200-201.

⁴⁶ Predrag Vranicki, *Filozofija historije: od antike do kraja devetnaestoga stoljeća* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 389.

⁴⁷ Karl Marx, Friedrich Engels, „Njemačka ideologija,“ u *Rani radovi: izbor* (Zagreb: Naprijed, 1961), 352.

i osjetilne djelatnosti. Rezultat koji nastaje na kraju procesa rada prvotno je postojao na početku tog procesa u radnikovoj zamisli, čime on ostvaruje vlastitu svrhu koja mu je znana i kojoj podčinjava vlastitu volju. Priroda postaje čovjekovom prirodom nakon preobražavanja ljudskim radom, ali to nije jednostrani odnos, već se u tome odnosu mijenja i čovjek.⁴⁸ Čovjek pravi vlastitu historiju, ali u danim i naslijeđenim okolnostima.⁴⁹ Tako je osjetilni svijet proizvod industrije i društvenog stanja, kao rezultat djelatnosti niza generacija.⁵⁰ To je novost koju unosi Marx u filozofsku problematiku čovjeka i historije: preobražavalačka praksa čovjeka mijenja ne samo prirodu, nego i njega samoga. U praksi je dano jedinstvo osjetilne djelatnosti i misaonog. Postanak i djelovanje ideja ne može se razumjeti izvan konteksta prakse. U historijskoj praksi čovjek ima različita osjetilna postojanja koja su osnova različite svijesti. Proizvodnja historijskog svijeta od strane čovjeka je takva da on nadmašuje neposredne fizičke potrebe i upravo po tome on postaje ljudski svijet. Time se stvaraju nove potrebe, koje sačinjavaju bogatstvo ljudskog bića.⁵¹

2.1. PRAKSA I OSJETILNA DJELATNOST

Moderni pojam prakse razlikuje se od antičkog pojma „praxisa“ koji se odnosio, kod Aristotela, na etiku (krepostan život pojedinca), ekonomiku (pravilno gospodarenje u smislu odnošenja muškarca i žene u braku, roditelja prema djeci i gospodara prema slugama i robovima) i politiku (sudjelovanje čovjeka u javnim poslovima političke zajednice). U sva tri slučaja čovjekova djelatnost svodi se na sudjelovanje: na vlastitom usavršavanju, u gospodarenju spram ukućana i u javnim poslovima od zajedničkog interesa u državi.⁵² Moderno poimanje pojma prakse nadmašuje sve ono što je bilo mišljeno pojmovima tehne, poiesis i praxis i sadrži u sebi i teoriju, te time ukida razdvojenost na kojoj živi metafizika, po principu primata onog teorijskog. Pojmu prakse se pridodaje dimenzija vremena i ono se poima kao povijesno događanje.⁵³ To je djelovanje usmjereno na prirodu u smislu njezina mijenjanja, opredmećivanja čime se proizvode materijalni uvjeti egzistencije čovjeka, te samim time i sam čovjek. Proizvodilačkom usmjerenošću praksa određuje međuljudske odnose. Cilj djelovanja postaje sam djelatnik, kako bi se u toj djelatnosti opredmetio i potvrdio kao poietičko biće, jer praksa se ne kreće uvijek po liniji tehne, kao djelatnost kojoj

⁴⁸ Predrag Vranicki, *Filozofija historije: od antike do kraja devetnaestoga stoljeća* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 390.

⁴⁹ Karl Marx, Friedrich Engels, *O historijskom materijalizmu. Izbor tekstova* (Zagreb: Školska knjiga, 1975), 206.

⁵⁰ Karl Marx, Friedrich Engels, „Njemačka ideologija,“ u *Rani radovi: izbor* (Zagreb: Naprijed, 1961), 366.

⁵¹ Predrag Vranicki, *Filozofija historije: od antike do kraja devetnaestoga stoljeća* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 389-392.

⁵² Milan Kangrga, *Odabrana djela. Vol. 3, Praksa - vrijeme – svijet* (Zagreb: Naprijed, 1989), 23-24.

⁵³ Ibid., 18-19.

se unaprijed zna cilj rada. To je djelovanje kao samoosvješćivanje, proces postajanja čovjeka čovjekom.⁵⁴

U shvaćanju historije prva pretpostavka od koje treba krenuti je egzistencija živih ljudskih individuumu i njihova tjelesna organizacija, kojom je određen njihov odnos prema prirodi. Od životinja se razlikuju u raznovrsnim elementima (postojanju svijesti, etc.), no prvi korak kojim započinje ta razlika, a uvjetovana je ljudskom tjelesnom organizacijom, je proizvodnja sredstava za život. Time ljudi indirektno počinju proizvoditi materijalni život. U sredstvima za proizvodnju Marx vidi element o kojemu ovisi proizvodnja, ali i odnosi ljudi u toj proizvodnji. Njima je određen i način života ljudi. „...*Kako individuumi ispoljavaju svoj život, takvi jesu...*“⁵⁵. Sredstva za proizvodnju su jedan od elemenata procesa rada. Tu spadaju i sam rad kao svrhovita djelatnost i predmet na koji se djeluje radom. Rad je proces u kojem se vrši izmjena materije sa prirodom u odnosu čovjeka i prirode. Čovjek tu nastupa prema prirodi kao prirodna sila jer upotrebljava prirodne snage svoga tijela. Time on mijenja vanjsku i vlastitu prirodu. Sredstva za rad su stvari koje koristi čovjek kako bi djelovao na druge stvari u skladu sa svrhom koju nastoji ostvariti, te pri tome koristi mehanička, fizička i kemijska svojstva sredstava za rad u ostvarenju te svrhe.⁵⁶ Dakle, ono što individuumi jesu ovisi o materijalnim uvjetima njihove proizvodnje. Proizvodnja nastaje tek umnožavanjem stanovništva, a odnosi među stanovništvom uvjetovani su upravo tom proizvodnjom. Stupanj razvoja proizvodnih snaga određene nacije ovisi o razvoju podjele rada. Podjela rada dovodi prvenstveno do odvajanja industrijskog i trgovačkog rada od zemljoporadničkog. Time dolazi do odvajanja gradova i sela i nastanka zasebnih interesa koji se međusobno sukobljavaju. Zatim se razdvajaju industrijski i trgovački rad, a potom unutar tih grana rada nastaju opet zasebne grupe, a njihovi međusobni odnosi ovise o načinu organizacije zemljoradničkog, trgovačkog i industrijskog rada. Različiti stupnjevi podjele rada uvjetuju različite oblike vlasništva: plemensko, antičko općinsko i državno vlasništvo, te feudalno.⁵⁷ Dakle, analizom prakse kao osjetilne djelatnosti Marx je mogao ustvrditi da su sredstva za proizvodnju onaj materijalni element o kojemu ovisi proizvodnja i odnosi ljudi u njoj. Time je uputio na stvarnu osnovu životnog procesa ljudi koja se empirijski može utvrditi, te je pronašao pokretačku snagu društvenog procesa kojom se sada historijski proces mogao shvatiti kao zakoniti proces u

⁵⁴ Milan Kangrga, *Odabrana djela. Vol. 3, Praksa - vrijeme – svijet* (Zagreb: Naprijed, 1989), 99-101.

⁵⁵ Karl Marx, Friedrich Engels, „Njemačka ideologija,“ u *Rani radovi: izbor* (Zagreb: Naprijed, 1961), 342.

⁵⁶ Karl Marx, Friedrich Engels, *O historijskom materijalizmu. Izbor tekstova* (Zagreb: Školska knjiga, 1975), 45-46.

⁵⁷ Karl Marx, Friedrich Engels, „Njemačka ideologija,“ u *Rani radovi: izbor* (Zagreb: Naprijed, 1961), 342-345.

svojoj osnovi.⁵⁸ „...*Ekonomске epohe ne razlikuju se po onome što se pravi, nego po tome kako se pravi, kojim sredstvima za rad...*“⁵⁹.

No, kako bi uopće mogli govoriti o stvaranju historije, ljudi moraju prvo imati mogućnost za život, kako bi je mogli stvarati. Stoga je prvo historijsko djelo proizvodnja sredstava za zadovoljenje ljudskih neposrednih fizičkih potreba. Time se stvaraju nove potrebe, tako da i proizvođenje novih potreba spada u prvo historijsko djelo. Treći moment razvoja historije odnosi se na stvaranje obitelji, kada ljudi koji stvaraju vlastiti život počinju stvarati nove ljude, razmnožavati se. Takva proizvodnja života pojavljuje se kao dvostruki odnos: prirodni i društveni (kao zajedničko djelovanje različitih individuuma, što ujedno predstavlja „proizvodnu snagu“).⁶⁰ Ta tri momenta postoje i traju od početaka historije pa do danas. U proizvodnji ljudi utječu na prirodu i jedan na drugoga stupajući u međusobne odnose. Odnosi ovise o različitom karakteru sredstava za proizvodnju, materijalnim sredstvima za proizvodnju i oni čine društvene odnose, društvo na određenom historijskom stupnju razvitka. „...*Društveni odnosi, u kojima pojedinci proizvode ... preobražavaju se s promjenama i razvitkom materijalnih sredstava za proizvodnju ... Odnosi proizvodnje u svojoj cjelini čine ... društvo na određenom, historijskom stupnju razvitka ... Antičko društvo, feudalno društvo, buržoasko društvo jesu takve cjeline odnosa proizvodnje od kojih svaka za sebe obilježava ujedno zaseban stupanj razvoja u historiji čovječanstva...*“⁶¹. Iz tih temeljnih odnosa mogu se izvesti i ostali politički i teorijski proizvodi i oblici, kao što su država, religija, etc. Sve su to momenti jedinstvene ljudske prakse koji uzajamno djeluju na različite načine. Takvo shvaćanje historije objašnjava nastajanje ideja iz njihove materijalne prakse te se stoga povlači zaključak kako se proizvodi svijesti ne mogu prevladati duhovnom kritikom, već izmjenom njihova korijenja, praktičkom izmjenom realnih društvenih odnosa, revolucijom. Ona je prava pokretačka snaga historije. Na svakom stupnju njezina razvoja moguće je identificirati materijalni rezultat historije: ukupnost proizvodnih snaga te odnos ljudi međusobno kao i prema prirodi. Svaka generacija ljudi zatječe određen stupanj razvoja tih okolnosti koje onda dalje razvija. Ti zatečeni životni uvjeti određuju hoće li doći do prevrata, revolucije. Ako materijalni elementi prevrata ne postoje, a to su proizvodne snage i revolucionarna masa, do prevrata ne može doći, bez obzira je li ideja o prevratu stvorena ili

⁵⁸ Predrag Vranicki, *Filozofija historije: od antike do kraja devetnaestoga stoljeća* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 396.

⁵⁹ Karl Marx, Friedrich Engels, *O historijskom materijalizmu. Izbor tekstova* (Zagreb: Školska knjiga, 1975), 46.

⁶⁰ Karl Marx, Friedrich Engels, „Njemačka ideologija,“ u *Rani radovi: izbor* (Zagreb: Naprijed, 1961), 349-351.

⁶¹ Karl Marx, Friedrich Engels, *O historijskom materijalizmu. Izbor tekstova* (Zagreb: Školska knjiga, 1975), 62.

čak ponovljena i više puta. Ideje ako nisu izraz stvarnih proturječja prakse čovjeka i ako ne postoje uvjeti za njihovo ostvarenje, one ostaju samo iluzije.⁶²

Ekonomska struktura društva je realna osnova na kojoj se diže pravna i politička nadgradnja i društveno bivstvo određuje društvenu svijest. No, to nije mišljeno u smislu teorije odraza. Time bi bila ukinuta kreativna uloga te nadgradnje, a društvo bi bilo rascijepljeno na dvije sfere koje bi se nalazile u mehaničkom, jednosmjernom odnosu ovisnosti.⁶³

2.2. PRAKSA I DUHOVNA DJELATNOST

U duhovnoj djelatnosti važno mjesto zauzima pojam ideologije. Pojam ideologije se prvi puta spominje u naslovu djela „*Elements d'ideologie*“ autora Destutta de Tracya koji je bio predvodnik grupe filozofa koji su svoju filozofiju nazivali ideologijom u smislu znanosti o idejama kao nauke o osjetima na čijim odnosima i spajanjima se gradi naša cjelokupna spoznaja.⁶⁴

Sfera materijalnog i duhovnog postojanja ne mogu postojati jedna bez druge, jer je praksa uvijek dana u njihovu jedinstvu. Ideologija ne može biti proizvod ljudi izvan određene razine ekonomskog razvoja društva jer takvi ljudi ne postoje. Ona se stalno prepleće sa materijalnom djelatnošću i odnosima ljudi. „...*Proizvodnja ideja, predodžbi, svijesti prije svega se neposredno prepleće s materijalnom djelatnošću i materijalnim odnosom ljudi – jezikom stvarnog života...*“⁶⁵ Društvena svijest je složeni proces čovjekova osmišljavanja vlastite egzistencije. Ideologija i drugi oblici svijesti nisu samostalni entiteti i ne razvijaju se kroz historiju kao živi individuumi, već to čine ljudi kada mijenjaju materijalnu proizvodnju i odnos, te u skladu sa time mijenjaju mišljenje i njegove proizvode. Takvo promatranje polazi od promatranja ljudi u njihovom razvojnem procesu.⁶⁶

Svijest je društveni proizvod i ona nikada nije postojala kao „čista“ svijest. Prvo je to bila svijest o najbližoj osjetilnoj okolini čovjeka, o njegovoj ograničenoj povezanosti s drugim ljudima i stvarima, svijest o prirodi koja mu je na početku suprotstavljena kao svemoćna sila, te svijest pojedinca koji postaje svjestan samoga sebe. Stoga se ta prva svijest naziva „prirodnom religijom“ ili „svijest prirode“. Na tome stupnju razvoja svijesti čovjek počinje osvještavati činjenicu o životu u društvu. U ovome stanju čovjek se od životinja razlikuje

⁶²Predrag Vranicki, *Filozofija historije: od antike do kraja devetnaestoga stoljeća* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 398-399.

⁶³Ibid., 401-402.

⁶⁴Milan Kangrga, *Hegel – Marx. Neki osnovni problemi marksizma* (Zagreb: Naprijed, 1988), 165-166.

⁶⁵Karl Marx, Friedrich Engels, „Njemačka ideologija,“ u *Rani radovi: izbor* (Zagreb: Naprijed, 1961), 347.

⁶⁶Ibid., 347-349.

samo time što mu svijest zamjenjuje instinkt. „Prava“ svijest počinje se formirati kada dolazi do podjele na materijalni i duhovni rad. Povećanjem broja ljudi dolazi do povećanja proizvodnje i time do umnožavanja potreba. Time dolazi do podjele rada, prvo kao podjela prema spolu, a zatim prema drugim elementima (npr. tjelesna snaga). Na kraju dolazi do podjele na materijalni i duhovni rad i time se svijest emancipira i stvara teoriju. No ako ona postaje izraz proturječnosti naspram postojećih odnosa, to je tek odraz proturječnosti društvenih odnosa sa proizvodnim sredstvima.⁶⁷ Misli epohe uvijek su misli vladajuće klase, vladajuće materijalne sile društva, koja time postaje i vladajuća duhovna sila. Ona posjeduje sredstva za materijalnu proizvodnju, te samim time i sredstva za duhovnu proizvodnju. Vladajući materijalni odnosi pretvoreni su u izraz misli. Svaka klasa koja stupa na mjesto vladajuće klase mora, kako bi osigurala taj cilj, prikazati vlastiti interes kao zajednički za sve članove društva, mislima dati oblik općenitosti.⁶⁸ Ideologija nastaje kao rezultat klasne, posebne pozicije i time ne iscrpljuje totalitet društvenog zbivanja. Ona predstavlja samo parcijalno postojanje, specifičnu klasnu svijest koja je rezultat historijskog, društvenog položaja.⁶⁹ Jedan od primjera ideologijske svijesti je religija. Društvo proizvodi religiju kao izopačenu svijest o svijetu jer je samo društvo taj izopačeni svijet, te je njezina bijeda djelomično odraz stvarne bijede, a djelomično izražavanje protesta protiv te bijede. Ona je iluzorna sreća i njezino ukidanje znači postavljanje zahtjeva za pravom srećom naroda, jer to znači napuštanje stanja u kojem su potrebne iluzije.⁷⁰ Ideologija je otuđenje čovjeka koje se iskazuje u njegovoj svijesti i spoznaji, ona je izraz određenog otuđenog načina života, društvenog stanja.⁷¹

U spisu „Bijeda filozofije“ Marx kritizira polaznje od principa u pokušaju razumijevanja neke epohe. Kako bi se uopće mogli razumjeti principi koji su vladali u nekoj epohi potrebno je razumjeti cjelokupne uvjete života te epohe. Inače bi bilo pretpostavljeno da je princip izgrađivao historiju, a ne obrnuto. Prigovor ovoj tezi glasio je da postoje određene ideje koje izgledaju vječne i koje se protežu kroz sve društvene sisteme i okolnosti, koje zbog toga neki filozofi i teoretičari onda uzimaju kao ideje idealnog karaktera i bivstva. No, Marx je, osvrnuvši se na te izjave, objasnio kako se historija dosadašnjeg društva kretala uvijek u klasnim suprotnostima koje su tek imale različite oblike u različitim epohama. No

⁶⁷ Karl Marx, Friedrich Engels, „Njemačka ideologija,“ u *Rani radovi: izbor* (Zagreb: Naprijed, 1961), 352-354.

⁶⁸ Ibid., 369-370.

⁶⁹ Milan Kangrga, *Hegel – Marx. Neki osnovni problemi marksizma* (Zagreb: Naprijed, 1988), 168.

⁷⁰ Karl Marx, Friedrich Engels, *O historijskom materijalizmu. Izbor tekstova* (Zagreb: Školska knjiga, 1975), 151-152.

⁷¹ Milan Kangrga, *Hegel – Marx. Neki osnovni problemi marksizma* (Zagreb: Naprijed, 1988), 170.

izrabljivanje jedne klase od strane druge uvijek je ostalo kao zajednički nazivnik različitim epohama. Zato se i društvena svijest kreće u zajedničkim oblicima, koji se tek mogu izgubiti sa iščezavanjem klasnih suprotnosti.⁷²

Praksa je, dakle, totalitet i zato nije samo ekonomska baza djelotvorna, jer u ubrzavanju ili usporavanju historije ulogu igraju i psihološki momenti, iako ne mogu samostalno izgraditi nešto što još nije dano u njihovoj osnovi. Ideje, ako ne rješavaju realne probleme društvenih odnosa, neće imati utjecaja. One moraju izražavati fundamentalni sukob između razvoja proizvodnih snaga i društvenih proizvodnih odnosa. Stoga se može zaključiti kako je ipak materijalno bivstvo jače od ostalih sfera bivstva, uključujući i duhovno.⁷³

2.3. PRAKSA I SOCIJALNA DJELATNOST

Društvena praksa je određena čovjekovom osjetilnom i duhovnom djelatnošću koja se obavlja unutar određenih društveno-ekonomskih odnosa. Društvena komunikacija je treća karakteristika čovjeka kao bića prakse i čini posebnu sferu socijalne djelatnosti. Posebno mjesto ove oblasti zauzima fenomen revolucije.⁷⁴

Marx revoluciju shvaća kao promjenu društvenih odnosa koji sputavaju daljnji razvitak čovjeka, te stoga ona znači proširivanje čovjekove slobode.⁷⁵

Socijalne revolucije su rezultat proturječja između proizvodnih snaga i društveno-ekonomskih odnosa. U razvoju proizvodnih snaga stari odnosi proizvodnje počinju se pretvarati u okove tog razvoja i tada nastupa socijalna revolucija. Taj materijalni prevrat u ekonomskim odnosima treba razlikovati od ideoloških oblika u kojima ljudi postaju svjesni toga sukoba. Oblik revolucije ovisi o razvijenosti društva i njegovim mogućnostima rješavanja nastalih protuslovlja.⁷⁶

U fenomenu revolucije važnu ulogu ima problem otuđenja. Teorija otuđenja postala je posebno aktualna u Hegelovoj filozofiji, te njegovim utjecajem i u posthegelovskoj filozofiji u Njemačkoj. Hegel je koristio pojam kako bi objasnio prirodu iz kretanja apsolutne ideje, dok je kod B. Bauera i L. Feuerbacha pojam otuđenja korišten unutar objašnjenja fenomena religije. Fenomen otuđenja jedan je od oblika čovjekove dosadašnje egzistencije i ukazuje na

⁷² Predrag Vranicki, *Filozofija historije: od antike do kraja devetnaestoga stoljeća* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 410.

⁷³ Ibid., 410-411.

⁷⁴ Ibid., 411-412.

⁷⁵ Ibid., 419.

⁷⁶ Ibid., 412.

društvene probleme: nejednakosti u društvu, podčinjenost i neravnopravnost, klasnu podvojenost i društvena proturječja.⁷⁷

Praksa kao osjetilna praksa kod čovjeka, kao proizvodnja, je opredmećivanje čovjekovih suštinskih snaga. Opredmećivanje nikada ne postoji kao nešto samo za sebe, već se uvijek odvija u konkretnim historijskim uvjetima. Tako se u društvu privatnog vlasništva čovjekova proizvodnja i proizvodni odnos pojavljuju u iskrivljenom obliku samootuđenja.⁷⁸ Predmet koji proizvodi čovjek radom suprotstavlja mu se kao tuđe biće i sila nezavisna od njega, proizvođača. Predmet koji nastaje radom jest postvareni rad koji se opredmetio u predmetu, opredmećeni rad. To ostvarenje rada kroz njegovo opredmećenje pojavljuje se u nacionalno-ekonomskom stanju kao obestvarenje radnika zbog nekoliko razloga: ukoliko radnik više izradi, time postaje tuđi predmetni svijet moćniji, dok radnikov unutrašnji svijet postaje siromašniji, jer ono što postaje proizvod rada, to više nije on, radnik. „...*Ospoljenje radnika u njegovu proizvodu znači ne samo da njegov rad postaje predmet, vanjska egzistencija, nego da rad egzistira izvan njega, nezavisno, tuđe i postaje njemu nasuprot samostalna sila, da mu se život koji je dao predmetu suprotstavlja neprijateljski i strano...*“⁷⁹ Otuđenje se pokazuje i unutar samog proizvodnog procesa, jer se radnik u toku te djelatnosti otuđuje sam od sebe, to je djelatnost otuđenja. Radnik se ne potvrđuje u radu jer ne proizvodi slobodnu, fizičku i duhovnu energiju, već uništava vlastitu prirodu. To je prisilan rad i postaje tek sredstvo za zadovoljenje potreba. Čovjek u tome radu ne pripada samome sebi i ta djelatnost stoga predstavlja gubitak njega samoga. Treće određenje otuđenog rada je otuđivanje roda, generičkog života, koji postaje tek sredstvom individualnog života. Generički život je proizvodni život, slobodna svjesna djelatnost je generički karakter čovjeka. On se svodi tek na sredstvo za održavanje fizičke egzistencije, te se time čovjek suprotstavlja samome sebi.⁸⁰ „...*Radnik mora samoga sebe predstavljati kao „posjednika“ svoje radne snage kao robe. Njegov se specifičan položaj sastoji u tome što je ta radna snaga njegov jedini posjed ... to samoobjektiviranje, to bivanje-robom jedne čovjekove funkcije najupečatljivije otkriva neljudski i onečovječujući značaj robnog odnosa...*“⁸¹ Ono što vrijedi za odnos čovjeka prema vlastitom radu, proizvodu rada i njemu samom, vrijedi i za odnos tog čovjeka prema drugima,

⁷⁷ Predrag Vranicki, *Filozofija historije: od antike do kraja devetnaestoga stoljeća* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 412-414.

⁷⁸ Ibid., 415.

⁷⁹ Karl Marx, Friedrich Engels, *O historijskom materijalizmu. Izbor tekstova* (Zagreb: Školska knjiga, 1975), 88.

⁸⁰ Ibid., 87-93.

⁸¹ Georg Lukacs, *Povijest i klasna svijest. Studija o marksističkoj dijalektici*, preveli Milan Kangrga i Danilo Pejović (Zagreb: Naprijed, 1970), 160.

otuđenje čovjeka od čovjeka.⁸² Radnik proizvodi robu i kroz tu proizvodnju proizvodi samoga sebe kao robu. Njegov vlastiti proizvod njemu se suprotstavlja kao tuđe biće. Zato se i opredmećenje kroz rad u odnosima zasnovanim na privatnom vlasništvu pojavljuje kao otuđenje samog radnika. Društveni odnosi iskazuju se u takvim društvima kao odnosi među stvarima i stvaralačka snaga rada uspostavlja se prema radniku kao tuđa sila, kao snaga kapitala.⁸³ Stvari, proizvodi rada su promijenjene prirodne materije na način koji koristi čovjeku (npr. kod izrade stola mijenja se oblik drveta, ali to i dalje ostaje drvo). No, kada stvar istupi kao roba, njezin karakter se mijenja. Taj tajanstveni karakter potječe iz oblika robe, jer taj oblik ljudima društvene karaktere njihova rada odražuje kao karaktere koji pripadaju proizvodima rada, kao i društveni odnos proizvođača prema radu koji se odražuje kao odnos među predmetima. Takvim zamjenjivanjem proizvodi rada postaju robe ili društvene stvari. Moguće je napraviti analogiju robe se likovima vjerskog svijeta, gdje proizvodi glave dobivaju privid samostalnih živih oblića koji se nalaze u međusobnim odnosima i odnosima s ljudima. Tu pojavu Marx naziva fetišizmom robe.⁸⁴

Ukidanje otuđenja moguće je uvođenjem komunizma, ukidanje privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Komunizam je ostvarivanje totaliteta ljudskog bića jer će se skraćanjem radnog dana omogućiti njegov svestrani individualni razvitak. To nije ideal društvenog stanja koje bi trebalo biti uspostavljeno, već pokret kojim se ukida sadašnje stanje.⁸⁵ Komunisti naglašavaju zajedničke interese proletarijata kao cjeline i time se razlikuju od drugih proleterskih stranaka, no bore se za isti cilj: oblikovanje proletarijata u klasu, svrgavanje buržoaske klase i zauzimanje političke vlasti. Oni žele ukidanje građanskog privatnog vlasništva.⁸⁶ „...*Na mjesto starog građanskog društva s njegovim klasama i klasnim suprotnostima nastupa društvo, u kome je slobodan razvoj svakog pojedinca uvjet slobodnog razvoja svih...*“⁸⁷

3. HISTORIJSKI MATERIJALIZAM

Povijesnost je bit povijesti i ono tek omogućuje ono što nazivamo bitak. Jer povijesnost, kao povijesna ljudska praksa, omogućuje proizvođenje objekta (bitka) kao proizvoda od

⁸² Karl Marx, Friedrich Engels, *O historijskom materijalizmu. Izbor tekstova* (Zagreb: Školska knjiga, 1975), 87-93.

⁸³ Predrag Vranicki, *Filozofija historije: od antike do kraja devetnaestoga stoljeća* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 415.

⁸⁴ Karl Marx, Friedrich Engels, *O historijskom materijalizmu. Izbor tekstova* (Zagreb: Školska knjiga, 1975), 102-104.

⁸⁵ Predrag Vranicki, *Filozofija historije: od antike do kraja devetnaestoga stoljeća* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 416-417.

⁸⁶ Karl Marx, Friedrich Engels, *Komunistički manifest*, preveo Nikica Mihaljević (Zagreb: Naklada Pavičić, 2010), 55-57.

⁸⁷ Ibid., 71.

strane subjekta (čovjeka) u povijesnom procesu. Povijesnost je stoga mogućnost bitka, putem čovjeka koji je u djelu uspostavljanja svog svijeta i time također i vlastita samopostavljanja.⁸⁸ Povijest i historija odnose se i ukidaju kao vrijeme i bitak. Historija se pojavljuje kao otuđena povijest, kao struktura naspram povijesti koja je procesualnost.⁸⁹ Povijesno događanje je ono mijenjanje svijeta i čovjeka koje je samosvjesni čin, naspram pukog kretanja klasnog društva i zbir toga kretanja koje je historija. Povijesnim događanjem okolina ili prirodna sredina pretvara se u svijet, čovjekov svijet. „...*Ono povijesno označava, dakle, svagda ono „više“ od historijski prirodnoga pukog (načina) preživljavanja (bez obzira što se ono može zbivati na sve višem nivou zadovoljavanja životnih potreba) na nivou socijalne životinje...*“⁹⁰. Povijesno je bitno buduće naspram gotovom historijskom.⁹¹ „...*Čovjek se osamljuje tek povijesnim procesom. On se u početku pojavljuje kao biće roda, kao plemensko biće, kao životinja u čoporu...*“⁹². Povijesno je ono revolucionarno što se zbiva u temelju čovjekovog svijeta kako bi on bio moguć, ono ga stvara i otvara. Povijesno misliti znači polaziti od revolucije, od pitanja povijesnih mogućnosti, a ne od historijsko formiranih struktura života.⁹³

Historijski materijalizam ili materijalističko shvaćanje historije, kao poseban oblik dijalektičkog materijalizma, materijalistički tumači povijest, a baza koju koristi u tumačenju su ekonomski odnosi društva. Materija, povijest, se razvija dijalektički sukobom suprotnosti: „...*Povijest svih dosadašnjih društava povijest je klasnih borbi...*“⁹⁴. Potrebno je prikazati stvarni proces proizvodnje i odnose koji iz tog načina proizvodnje proizlaze kao osnovu historije, te teoriju, oblike svijesti kao i političke oblike koji iz toga proizlaze, te na taj način prikazati stvar u totalitetu, kao elemente jedinstvene ljudske prakse. To je onaj moment koji naglašava i Georg Lukaczs: „...*Za dijalektičku se metodu – u onome čime se ona uvijek bavi – okreće to stalno oko istog problema: oko spoznaje totaliteta povijesnog procesa...*“⁹⁵. Klasna borba ne determinira razvoj povijesti, ne stvara željezne zakone razvoja povijesti, već njezino naglašavanje znači kako je ona ima temeljniji značaj za povijest čovječanstva. Ona je

⁸⁸ Milan Kangrga, *Odabrana djela. Vol. 3, Praksa - vrijeme – svijet* (Zagreb: Naprijed, 1989), 282-283.

⁸⁹ Ibid., 338-339.

⁹⁰ Ibid., 344.

⁹¹ Ibid., 160.

⁹² Karl Marx, Friedrich Engels, *O historijskom materijalizmu. Izbor tekstova* (Zagreb: Školska knjiga, 1975), 44.

⁹³ Milan Kangrga, *Hegel – Marx. Neki osnovni problemi marksizma* (Zagreb: Naprijed, 1988), 138-141.

⁹⁴ Karl Marx, Friedrich Engels, *Komunistički manifest*, preveo Nikica Mihaljević (Zagreb: Naklada Pavičić, 2010), 27.

⁹⁵ Georg Lukacs, *Povijest i klasna svijest. Studija o marksističkoj dijalektici*, preveli Milan Kangrga i Danilo Pejović (Zagreb: Naprijed, 1970), 92.

pokretačka snaga, no njezin ishod se ne može predvidjeti. Marx „...je bio prorok u smislu prokazivanja nepravde, a ne u smislu zavirivanja u kristalnu kuglu...”⁹⁶.

⁹⁶ Terry Eagleton, *Zašto je Marx bio u pravu*, preveo Tonči Valentić (Zagreb: Naklada Ljevak, 2011), 57.

ZAKLJUČAK

Razumijevanje povijesne problematike kod Marxa kreće od razumijevanja čovjeka, jer njegov akt nastajanja čini historiju. On svjesnom slobodnom djelatnošću stvara historijski svijet za sebe, a pri tome on obliku i samoga sebe. Preobražavalačkom praksom on prirodu čini čovječjom. Praksa kod Marxa uključuje i teoriju, ona je totalitet koja obuhvaća jednako i osjetilnu kao i duhovnu djelatnost. Osjetilnom djelatnošću čovjek proizvodi materijalni život pri čemu koristi i razvija sredstva za rad, koja su materijalni element o kojemu ovisi proizvodnja, te odnosi ljudi u proizvodnji, a njihovim razvojem mijenja se i sam način života ljudi. To predstavlja element koji se može empirijski utvrditi za svaku epohu razvoja. Historija ipak mora biti shvaćena u totalitetu prakse, čiji značajan dio čini duhovna djelatnost, stvaranje ideologije kao misaono osvješćivanje egzistencije čovjeka. Ona uvijek nastaje zavisno o materijalnim uvjetima života, ona je njihov produkt. Emancipacija svijesti i nastanak teorije uvjetovani su podjelom rada na materijalni i duhovni, a vladajuća materijalna sila društva posjeduje i sredstva za duhovnu proizvodnju, zbog čega su misli epohe uvijek misli klase koja je vladajuća u društvu. Stoga te misli moraju poprimiti izraz općenitosti, interes jedne, vladajuće klase mora biti prikazan kao zajednički interes cjelokupnog društva. Stoga je ideologija odraz posebne pozicije jedne klase. Duhovna i osjetilna djelatnost obavlja se unutar društveno-ekonomskih odnosa pri čemu čovjek stupa u društvenu komunikaciju. To je sfera socijalne djelatnosti. U društvu privatnog vlasništva proizvodni odnosi i proizvodnja pojavljuju se u obliku otuđenja, čovjek se otuđuje od proizvoda vlastitog rada i djelatnosti rada, samog sebe i od drugog čovjeka. Društveno-ekonomski odnosi koji sputavaju daljnji razvitak čovjeka uništavaju se u pojavi revolucija, koje označavaju razvitak čovjekove slobode. Oblik revolucije ovisi o razvijenosti društva i njegovim mogućnostima u razrješavanju nastalih proturječja. Revolucije su pokretačka snaga povijesti.

Materijalističko shvaćanje historije pronašlo je temelj za znanstveno tumačenje povijesti u ekonomskoj bazi društva. Povijest se dijalektički razvija sukobom suprotnosti, revolucijama. Revolucije predstavljaju čin koji otvara mogućnost, djelovanje za budućnost u kojoj se povećava sloboda čovjeka za vlastiti razvoj. Ipak takvo shvaćanje ne pruža mogućnost predviđanja ishoda tih revolucija, te stoga ona ne podliježe determinizmu, već samo pruža otvorenost za mogućnost ostvarenja čovjeka u njegovoj punini.

LITERATURA

- Bloch, Ernst, *Princip nada. Prvi svezak*, preveo Šarinić Hrvoje, Naprijed, Zagreb, 1981.
- Eagleton, Terry, *Zašto je Marx bio u pravu*, preveo Valentić Tonči, Naklada Ljevak, Zagreb, 2011.
- Kangrga, Milan, *Hegel – Marx. Neki osnovni problemi marksizma*, Naprijed, Zagreb, 1988.
- Kangrga, Milan, *Odabrana djela. Vol. 1, Kritika moralne svijesti*, Naprijed, Zagreb, 1989.
- Kangrga, Milan, *Odabrana djela. Vol. 3, Praksa – vrijeme – svijet*, Naprijed, Zagreb, 1989.
- Lukacs, Georg, *Povijest i klasna svijest. Studija o marksističkoj dijalektici*, preveli Kangrga Milan i Danilo Pejović, Naprijed, Zagreb, 1970.
- Marx, Karl, Friedrich Engels, „Njemačka ideologija“, u: *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1961, 337-401.
- Marx, Karl, Friedrich Engels, *O historijskom materijalizmu. Izbor tekstova*, Školska knjiga, Zagreb, 1975.
- Marx, Karl, Friedrich Engels, *Komunistički manifest*, preveo Mihaljević Nikica, Naklada Pavičić, Zagreb, 2010.
- Petrović, Gajo, *Marx i marksisti*, Naprijed, Nolit, Zagreb, Beograd, 1986.
- Vranicki, Predrag, *Historija marksizma. Knjiga prva*, Sveučilišna naklada Liber, Naprijed, Zagreb, 1978.
- Vranicki, Predrag, *Filozofija historije: od antike do kraja devetnaestoga stoljeća*, Golden marketing, Zagreb, 2001.